

Ord. Prof. Dr. A. ZEKİ VELİDİ TOGAN
(10.XII.1890-26.VII.1970)

Tuncer Baykara

Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 43 senelik bir öğretim üyesini kaybetmekle üzgündür. Zira, Zeki Velidî Togan'la bir tarihçilik devri de nihâyete erdi. XX. yüzyılın ilk yarısı, hattâ daha geçleri Türk Tarihi alanında W. Barthold(1869-1930), W. Minorsky(1877-1966) ve Zeki Velidî Togan (1890-1970) çağıdır denebilir.

Başkurt Elinin, Soklıkay uruğunun bir çocuğu olarak dünyaya gelen, Küzen avulunun küçük Zeki'si, sonradan siyâset ve ilim alanlarında dünya çapında şöhret sâhibi olmuştur. Çocukluğunun tabiatla iç içe geçmesi, vefatına kadar ona, büyük bir enerji ve dinçlik sağlamıştı. Kendi milleti için giriştiği istiklâl mücâdelesinin büyük hareketlerini bu enerji ile yapmıştı. Daha sonra ilim alanındaki bitmek bilmez çalışmalarını da, bu havaya borçlu olsa gerek.

10 Aralık 1890 tarihinde doğan Ahmed Zeki Velidî, daha küçük yaşlarında, annesi Ümmülhayat hanımdan Farsça, babası Ahmedşah'dan da Arapça öğrenmeye başlamış ve babasının medresesinde ilk tahsiline devam etmiştir. Tahsil hayatı dahi hayli hareketli olan Zeki Velidî, daha sonra asrî

mekteplerde okumuş, talebeliği sırasında bir yandan da «Türk tarihi ile Türk ve Arap edebiyatı» dersleri vermiştir. Diğer taraftan Rusça da öğrenmiş ve 1912 de basılan ilk kitabı «*Türk ve Tatar tarihi*» ile Rus müsteşrikler muhittinde tanınmıştır. 1913 ve 1914 de Türkistan'a yaptığı ilmi gezilerde *Kutadgu Bilig*'in yeni bir nüshası ile daha bir hayli yeni eser keşfetmiştir.

1915-1922 arası, onun siyâsî hareketlere katılıp, Türklere önderlik ettiği yıllardır. Rusya'da 1917 ihtilâli sırasında esen hürriyet havasından istifade edip, doğduğu Türk topraklarında yeni bir Türk devleti yaratmak istedi. Mücadeleler uzun sürdü ve Türkistan'daki gayretleri de netice vermeyince, 1923 başlarında İran'a geçti. Meşhed'de Türk tarihi için önemli yazma eserler buldu ve bunlar gelecekteki ilmi hayatının esasını teşkil etti. Afganistan, Hindistan'daki kısa ikametlerinden sonra, Avrupa ülkelerinde iki sene kadar kaldı. 1923-1925 yıllarında Paris ve Berlin'de devrin seçkin ilim adamlarıyla tanıştı ve onlarla ölümlerine kadar dost kaldı.

Avrupa'lı âlimlerin birlikte çalışma tekliflerini kabul etmeyen A. Zeki Velidî, devrin Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in dâvetini kabul ederek 1925 sonlarında Millî Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Heyeti azası olarak Ankara'ya geldi. Orada az kaldı ve vazifesine rağmen İstanbul'a gidip, bu şehrin kütüphanelerinde korkunç denebilecek bir faaliyete girişti. Bu araştırmaları daha birkaç yıl geçmeden öylesine verimli olmuştu ki, merhum Fuad Köprülü, onun bu araştırmalarını şöyle övmektedir: «.. Aziz arkadaşımızı, memleketimizde değil, Avrupa'da da emsâline nâdir tesâdüf edilen bu kadar zengin, etraflı bir külliyyat vücuda getirdiğinden dolayı tebrik ederken, bu eserin bir an evvel neşrini de kemâl-i harâretle temenniden geri duramıyorum. Artık Türk milletinin ilim sahasında da «taklid» den ve «kapitülasyonlardan kurtulup «rüşd» ve «tahkik» yoluna girdiğini, bu gibi eserlerle en müşkül pesend garp âlimlerine bile tasdik ettireceğimize emînîm. Çünkü yalnız Türkiye'de değil, bütün cihandaki «Türkiyyat mütevagguları için bu eserin neşri mühim bir hadise teşkil edecek ve o sayede müstakbel tetkikat için yeni ve zengin bir ufuk açılacaktır».

1932 deki I. Türk Tarih Kongresinde Zeki Velidî'nin ilmi içtihadı devrin ulemasınca makbûle geçmedi. Bunun üzerine vazifesinden istifa edip, zâten Üniversitedeki doktora kurslarına kayıtlı olduğu Viyana'ya gitti. 7 Temmuz 1935 de kendisine «Dr» pâyesini kazandıran İbn Fadlan üzerindeki çalışması, bilhassa 1939 daki neşrinden sonra büyük yankılar yaptı. Doktora imtihanından birkaç gün sonra Bonn Üniversitesinde İslâmî İlimler

rektörlüğüyle çalışmaya başladı. Daha sonra burada fahri Profesör oldu ve aynı görevle 1938 de Göttingen Üniversitesinde çalıştı. II. Cihan Harbinin yaklaşması üzerine Türkiye'ye döndü ve 1 Eylül 1939 da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde göreve başladı. «*Tarih Metodu*» ve «*Umumî Türk Tarihine Giriş*» adlı eserlerinin basımına girişti. Avrupa'da uzun yıllar kalmayı, batı metod ve kültürüne hâkim olmasını sağlamıştı. Zâten 1932 Türk Tarih Kongresi'ne, kendisi için şahsen üzücü yanları olmasına rağmen, Viyana'daki tahsilini ve batı kültürüne tam olarak hâkim olmasını temin ettiği için müteşekkirdi.

II. Cihan Harbinin patlak vermesi ile Zeki Velidî Togan, geride bıraktığı Başkurt Elini ve diğer Türk kardeşlerini yeniden düşünmeye başladı. Siyâsî durumun elverişli olmasıyla belki ümidleri gerçekleştirebilirdi. Ancak savaşın Ruslar lehine gelişme göstermesi üzerine devrin iktidarı tarafından 15 Mayıs 1944 de hapse atıldı. Bir buçuk yıl kadar hapiste kalıp, «*Umumî Türk Tarihine Giriş*» adlı, eserini düzenledi. Daha sonra beraat etti ve 4 sene 8 aylık bir ayrılıktan sonra 27 Temmuz 1948 de kürsüsüne yeniden kavuştu. 1950 de «*Tarihte Usûl*» adlı eserini neşretti. 1951 de İstanbul'da toplanan 22. Müsteşrikler Kongresi başkanı olarak kongreyi başarıyla idare etti. Kuruluşundan beri de İslâm Araştırmaları Enstitüsü müdürü olmuştur.

Son senelerde, kendisinden beklenen eserleri kaleme almanın zamanı geldiğini düşünüyordu. Fakat asıl büyük faaliyeti «*Türk Kültürü El Kitabı*» nı çıkartmak yolunda oldu. Çıktığı takdirde Türk ilmi ve kültürünün büyük bir eksikliğini dolduracak olan bu eserle samimî olarak uğraştı ve didindi. Bu arada «*Hatıralar*» ını kaleme aldı. «*Oğuz Destanı*» ile «*Türklerin Menşesi Efsâneleri*» ne ait kayıtları toplayıp neşre hazırladı. Bu çalışmalarına daha da devam etmek arzusunda iken 15 Nisan 1970 de bir ameliyat geçirdi. Kesin olarak iyileşmeden 26 Temmuz 1970 pazır günü sabahleyin vefat etti. İki gün sonra da, Karacaahmed'de toprağa verildi.

Zeki Velidî Togan, ortadan kısa boylu, sağlam bünyeli içki ve sigara ile arası iyi olmayan, tabiat aşığı bir insandı. Etrafına karşı zâhiren biraz kayıdsız gibiydi. Lâkin samimî ve mütevâzî idi. Çalışanı ve çalışmak arzusunda olanları teşvik eder, elinden gelen yardımı esirgemezdi. Kendisinin tâbiriyle «üniversalizme kaçan bir tarih anlayışına» sahip olduğu için dağınık görünürdü. Lâkin bütün ilmi gelişmeleri günü gününe tâkib eder, yeni fikir ve görüşlere her zaman yer verirdi. Tarihî kıssadan hisse kapmak için öğrenilmek icab eden bilgiler olarak kabul etmezdi. O geçmiş zamanı

ve hadiseleri günümüze getirir, günümüzü anlamak için öğrenir ve öğretir-di». Prof. T. Gökbilgin'in dediği gibi, Togan bilimde de hayatta da «mücadeleden yılmayan» karakteri ile tanımlanabilir.

Zeki Velidi Togan, birkaç büyük eserinin dışında daha ziyâde makaleler yazmıştır. Onun kabaca toplanan bibliyografyası 330 kadar kitap ve makale ihtiva etmektedir. Zaten Zeki Velidi Togan, Türkçeden başka Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca, Arapça ve Farsça kaleme aldığı bu eserlerinde hep yaşıyacaktır.